

BARQAROR BIRIKMALARNING LINGVISTIK MOHIYATI VA ADABIY MATNDAGI FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Ruxshona Qahramonova

Xalqaro innovatsion universitet talabasi

Shoira Islomova

Xalqaro innovatsion universitet o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi barqaror birikmalarning lingvistik va uslubiy xususiyatlari, ularning nutqdagi va adabiy matndagi estetik funksiyalari tahlil etiladi. Barqaror birikmalarning tarkibiy turg'unligi, semantik yaxlitligi, milliy-madaniy yuki, badiiy obraz yaratishdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada frazeologik birliklar, maqol va matallar, aforizmlarning o'zbek adabiyotida qanday badiiy vazifa bajarishi haqidagi nazariy va amaliy qarashlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: barqaror birikma, frazeologizm, turg'un ibora, tilshunoslik, badiiy tasvir, metafora, milliy tafakkur, obrazlilik, frazeologik birlik.

Abstract

This article analyzes the linguistic and stylistic features of stable word combinations in the Uzbek language, as well as their aesthetic functions in speech and literary texts. The structural stability, semantic integrity, cultural significance, and the role of fixed expressions in artistic imagery are scientifically examined. In addition, the article presents theoretical and practical perspectives on the use of phraseological units, proverbs, sayings, and aphorisms in Uzbek literature.

Keywords: stable expressions, phraseologism, fixed phrase, linguistics, literary imagery, metaphor, national mentality, figurativeness, phraseological unit.

Inson nutqi murakkab, dinamik va ko‘p qatlamli til birliklaridan tashkil topgan bo‘lib, uning mazmuniy va uslubiy boyligi ko‘p jihatdan tayyor leksik birliklar – barqaror birikmalar orqali ta’minlanadi. Har qanday tilda mustahkam, tayyor holda ishlatiladigan iboralar, frazemalar, maqol va matallar, aforizmlar nutqning badiiy-estetik ta’sirchanligini oshirib, obrazlilik yaratadi. O‘zbek tilshunosligida bu birikmalar turli atamalar orqali ifodalanadi: frazeologik birliklar, turg‘un birikmalar, frazemalar, mustahkam iboralar va hokazo. Ular xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti, tafakkuri va estetik qarashlarining badiiy ifodasidir.

Nutq jarayonida inson so‘zlar orqali o‘z fikri, his-tuyg‘usi va kayfiyatini ifoda etadi. Shu bilan birga, u tayyor, avvaldan xalq tilida shakllangan, ramziy ma’noga ega iboralardan ham keng foydalanadi. Ana shunday iboralar barqaror (yoki mustahkam) birikmalar deb yuritiladi. Ular, odatda, ikki yoki undan ortiq so‘zlarning o‘zaro barqaror, o‘zgarmas shaklda bog‘lanishi orqali yuzaga keladi va nutqqa obrazlilik, emotsionallik, qisqalik kabi xususiyatlarni olib kiradi.

Tilshunos Sh. Rahmatullayev frazeologik birliklarni "tuzma segment birliklar" deb ta’riflab, ularning tildagi muhim semantik va stilistik yukini alohida e’tirof etadi. Uning fikricha, bunday birikmalar tildagi jonli xotirani – ya’ni ramzli va majoziy fikrlashni aks ettiradi. Masalan, *“qulog‘iga quy”* iborasi o‘z ifodaviy imkoniyatiga ega bo‘lgan barqaror birikma bo‘lib, tinglovchiga muhim ogohlantirish berishni bildiradi. U zamon, shaxs, mayl shakliga moslashishi mumkin, lekin ibora shaklan o‘zgartirilmaydi.

Barqaror birikmalarning til va adabiyotdagi ahamiyati ko‘p qirrali bo‘lib, ular turli uslublarda har xil vazifalarni bajaradi. Ularning asosiy funksional xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Badiiy-estetik ta’sirchanlikni oshirish. Barqaror birikmalar, ayniqsa badiiy adabiyotda, obraz yaratishda, holatni kuchliroq tasvirlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular matnga emotsional kuch, obrazli tasvir va ta’sirchanlik kiritadi. Masalan, *“ko‘z ochib yumguncha”* yoki *“dili ezilib ketdi”* iboralari oddiy so‘zlardan ko‘ra chuqurroq ruhiy holatni tasvirlaydi.

Obrazlilikni kuchaytirish. Turg‘un iboralar badiiy obrazlar yaratishda keng ishlatiladi. Ular personajning ichki kechinmasi, xarakteri va ruhiy ahvolini

ko'rsatishda muhim semantik yuk tashiydi. Masalan, *"yuragi og'ziga kelmoq"* iborasi oddiy qo'rqish hissidan ko'ra chuqurroq, intensiv holatni bildiradi.

Milliy-madaniy xotirani ifodalash. Barqaror birikmalar har bir xalqning milliy tafakkur mahsuli sifatida qaraladi. Ular orqali xalqning tarixiy yodgorligi, dunyoqarashi, diniy-falsafiy tushunchalari, urf-odat va qadriyatlari ifodalanadi. Masalan, *"suv kelganda to'pig'ingni qo'y"* degan maqol o'zbek xalqining ehtiyotkorlikka asoslangan donishmandligini aks ettiradi.

Qisqa va lo'nda ifoda shakli. Ko'p hollarda bunday iboralar murakkab fikrlarni ixcham shaklda ifodalash imkonini beradi. Ular matnning semantik yuki ko'p bo'lgan qismlarini qisqa shaklda ifodalab, o'quvchiga oson anglash imkonini yaratadi. Bu, ayniqsa, maqollar, matallar va aforizmlarda yaqqol ko'rinadi.

Adabiy matnda barqaror birikmalar personajning nutqini jonlantiradi, matnning badiiy-estetik sifatini oshiradi, muallif fikrini emotsional va obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, Alisher Navoiy ijodida *"ko'ngul oynasi"*, *"ishq gulshani"* kabi iboralar ko'p uchraydi va ular asar g'oyasiga falsafiy, ramziy mazmun bag'ishlaydi.

Paremiyalar – ya'ni maqollar, matallar, aforizmlar – xalq tajribasining umumlashgan ko'rinishidir. Ular jamiyat xotirasi, axloqiy me'yorlar va hayotiy qarashlarni badiiy shaklda aks ettiradi. *"Oqibat yaxshilikni yetaklaydi"* kabi maqollar hayotiy tajribaga asoslangan, qisqa, lo'nda va hikmatli ifoda vositasidir.

Tarkibiy barqarorlik barqaror birikmalarning eng muhim belgisidir. Bu xususiyat ularning grammatik jihatdan o'zgarmasligini, tarkibiy qismlarning joylashuvi qat'iyligini bildiradi. So'zlarning joyini almashtirish iboraning ma'nosini buzadi. Tilshunos A.V. Kunin bu holatni *"idiomatik qotib qolish"* deb ataydi va frazeologik birliklarning asosiy mezonlarini tarkibiy turg'unlik va semantik yaxlitlik deb belgilaydi.

Birikmalar tarkibidagi har bir so'z o'zining mustaqil lug'aviy ma'nosini yo'qotib, butun ibora umumiy yangi ma'no kasb etadi. Bu holat *"frazeologik birdamlik"* deb ataladi. Masalan, *"boshini qotirmoq"* iborasi shunchaki bosh va qotish harakatining yig'indisi emas, balki *"chuqur o'yga botish"* ma'nosini bildiruvchi yangi birlikdir.

Barqaror birikmalar til tizimida ko‘p marta takrorlanib, xalq tilida qabul qilinganligi bilan ajralib turadi. Bu ularning madaniy va kommunikativ ahamiyatini oshiradi. Har bir avlod bunday iboralarni ongli yoki ongsiz ravishda takrorlab, tilni rivojlantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, barqaror birikmalar tildagi leksik-semantik boylikni, uslubiy rang-baranglikni ifodalovchi muhim birliklardir. Ular o‘z tarkibida xalqning ko‘p asrlik tafakkuri, madaniyati, estetik dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va ruhiy kechinmalarini mujassamlashtiradi. Adabiyotda bunday birikmalarning qo‘llanilishi muallifga obrazli, emotsional va ta’sirchan nutq yaratish imkonini beradi. Frazologik birliklarni chuqur o‘rganish va tahlil qilish orqali nafaqat tilni, balki xalqning tarixiy-estetik tafakkurini ham anglash mumkin. Shu bois, barqaror birikmalar tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb ilmiy izlanish sohalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azizov O. *Tilshunoslikka kirish*. – T.: O‘qituvchi, 1996.
2. Iriskulov M. *Tilshunoslikka kirish*. – T.: O‘qituvchi, 1992.
3. Mahmudov N. *Til*. – T.: Yozuvchi, 1998.
4. Mahmudov N. *Ma’rifat manzillari*. – T.: Ma’naviyat, 1999.
5. Nurmonov A., Yo‘ldoshev B. *Tilshunoslik va tabiiy fanlar*. – T.: Sharq, 2001.
6. Nurmonov A., Rasulov R. *O‘zbek tili jadvallarda*. – T.: O‘qituvchi, 1993.
7. Sodiqov A., Abduazizov A., Iriskulov M. *Tilshunoslikka kirish*. – T., 1981.